

Beata Rosicka

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
e-mail: rosickabeata@op.pl

FUNKCJA TURYSTYCZNA ZAMKU KSIĄŻ

TOURIST FUNCTION OF KSIĄŻ CASTLE

DOI: 10.15611/pn.2017.473.43

JEL Classification: L83

Streszczenie: Artykuł koncentruje się na zachowanym dziedzictwie kulturowym – zamku Książ w Wałbrzychu, trzecim co do wielkości zamku w Polsce, który od 2007 r. jest zwiedzany przez ponad 200 000 turystów rocznie. Obiekt ten na trwałe wpisał się na listę najważniejszych atrakcji tworzących ofertę turystyczną Dolnego Śląska. Celem artykułu jest ukazanie zarysu dziejów Książa, jego wykorzystania turystycznego od 1945 do 2016 r., ze wskazaniem różnorodnych form turystyki, w ramach których obiekt ten stanowi cel wypraw turystów. W ostatniej części artykułu została przeprowadzona analiza ruchu turystycznego w zamku Książ w latach 2001-2016.

Słowa kluczowe: zamek Książ, funkcja turystyczna, atrakcje turystyczne, dziedzictwo kulturowe.

Summary: The article focuses on the preserved cultural heritage of Książ Castle in Wałbrzych – the third largest castle in Poland, which is visited by more than 200 000 tourists a year. The castle is on the list of the most important tourist attractions of Lower Silesia. The aim of the paper is to present the history of Książ Castle, its tourist use from 1945 to 2016, with the indication of various forms of tourism, within which the object is the target of trips of tourists. In the last part of the article the analysis of tourist traffic in the years 2001-2016 out was carried out.

Keywords: Książ Castle, tourist function, tourist attractions, cultural heritage.

1. Wstęp

Wśród zabytków architektury najważniejszymi atrakcjami turystycznymi ziemi wałbrzyskiej są bez wątpienia zamki. Ich budowę przypisuje się z księciu świdnicko-jaworskiemu Bolkowi I Surowemu, który intensywnie obwarowywał granice swego księstwa. Powstały wtenczas zamki Książ, Grodno, Cisy, Czarny Bór, Rogowiec, Radosno oraz Nowy Dwór [Kajzer i in. 2007]. Jednakże największym zamkiem na Dolnym Śląsku, a zarazem trzecim co do wielkości w Polsce, jest Książ usytuowany na północnym krańcu miasta Wałbrzycha, na terenie Książańskiego Parku Kraj-

obrazowego, nazywany niegdyś „perłą Śląska”. W 1509 r. zamek został oddany arystokratycznemu rodowi Hochbergów, który po otrzymaniu rezydencji na własność w 1605 r., władał obiektem przez ponad 400 lat [Łuczyński 1993]. W swojej przedwojennej historii zamek został dwukrotnie przebudowany (na początku XVIII w. oraz w latach 1908-1923) [Klimek 2001, Łuczyński 1997, Kajzer i in. 2007]. W 1944 r. Książ został przejęty na kwaterę wojenną przez paramilitarną Organizację Todt, w wyniku czego część dawnej rezydencji została zniszczona, a jej wyposażenie wywieziono. W tym czasie pod zamkiem, na dwóch poziomach (15 i 50 m), przez więźniów z obozu koncentracyjnego Gross-Rosen w Rogoźnicy drążone były tunele w ramach budowanego w Górach Sowich kompleksu „Riese” [Kruszyński 2008]. 8 maja 1945 r. Książ został zajęty przez Armię Czerwoną, która dokonała dalszej dewastacji obiektu, wywożąc m.in. część zbiorów z biblioteki. W latach 1956-1962 niszczący Książ został zabezpieczony przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, a w 1974 r. rozpoczęto prace renowacyjne [Łuczyński 2010].

Od 1991 r. zamkiem zarządza Spółka Zamek Książ w Wałbrzychu, której założycielem i właścicielem jest gmina Wałbrzych. Przedmiotem działania Spółki są w szczególności: ochrona zabytków, działalność kulturalno-turystyczna, hotelarska, muzealna, związana z organizacją targów i wystaw oraz wynajmem nieruchomości na własny rachunek [Zamek Książ... 2014].

Celem opracowania jest ukazanie wykorzystania turystycznego Książa w latach 1946-2016, ze wskazaniem form turystyki, w ramach których obiekt ten stanowi cel wypraw turystów. W ostatniej części artykułu dokonano analizy ruchu turystycznego w zamku Książ w latach 2001-2016. Metodami zastosowanymi do osiągnięcia powyższego celu były: analiza literatury przedmiotu i statystyk udostępnionych przez Spółkę Zamek Książ w Wałbrzychu oraz wywiady przeprowadzone bezpośrednio z pracownikami obiektu.

2. Analiza oferty turystycznej zamku Książ

2.1. Wykorzystanie turystyczne zamku Książ

Książ stanowił atrakcję turystyczną już w latach 30. XX w., jednakże wybuch II wojny światowej wstrzymał ruch turystyczny. Po 1948 r. turyści byli oprowadzani po Książu przez dwóch opiekunów zamku, tzw. samozwańczych przewodników, Edwarda Wawrzyczkę i Jana Szczotkę. W 1956 r. obsługą ruchu turystycznego zajęła się wałbrzyski Oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, którego głównym zadaniem było stworzenie profesjonalnej kadry przewodników. Do połowy lat 80. trasa turystyczna prowadziła tylko przez tarasy zamkowe od baszty Prochowej na tarasie prochowym po taras południowy. W 1986 r. zarząd Koła Przewodników po Książu zatwierdził nową trasę turystyczną, obejmującą zarówno tarasy zamkowe, jak i część pierwszego piętra, m.in. z Winiarnią, Salą Konrada, Czarnym Dziedzińcem, Holem Modrzewiowym, oraz skrzydło barokowe. Zwiedzanie

rozpoczynano przy baszcie Prochowej, a kończono przy baszcie Jerzego z wejściem na taras kasztanowcowy [Będkowska-Karmelita 2004]. W ciągu kilkudziesięciu lat, w wyniku postępujących prac konserwatorskich, trasy turystyczne po zamku uległy wielu zmianom. Od 2 kwietnia 2012 r. turyści mają do wyboru trzy trasy zwiedzania z przewodnikiem:

1. „Książ barokowy” – prowadzącą przez trakt barokowy. Czas zwiedzania wynosi ok. 30 min.

2. „Od Piastów do tajemnic II wojny światowej” – obejmującą trasę „Książ Barokowy”, a także pomieszczenia zamkowe przebudowane podczas II wojny światowej, Hol Myśliwski, kompleks Sali Balowej do Sali Konrada z Czarnym Dzieźnińcem. W 2005 r. dla zwiedzających udostępniono część podziemnego tunelu z okresu II wojny światowej, o długości 96 m. Czas zwiedzania wynosi ok. 90 min.

3. „Szlakiem Daisy” – trasa poszerzona o zwiedzenie 14 tarasów zamkowych oraz części Książańskiego Parku Krajobrazowego z zabytkową aleją lipową pod kaplicę grobową Hochbergów i punktem widokowym na Książ. Czas zwiedzania wynosi ok. 140 min.

Istnieje również możliwość zwiedzenia zamku indywidualnie, bez przewodnika, według tablic wyznaczających kierunek trasy. W zwiedzanych salach przygotowane zostały opisy w językach polskim, angielskim oraz niemieckim. Na zwiedzenie istnieje możliwość zakupienia biletów online. Od 19 października 2016 r. w ramach biletu na zwiedzenie zamku bez przewodnika udostępniono aplikację „WOW Poland” – e-przewodnik dostępny na urządzenia mobilne. Przygotowano różne trasy tematyczne: „Dzieje zamku Książ”, „Z pamiętnika księżnej Daisy”, „Książańska opowieść dla Małych i Dużych” oraz wkrótce dostępną „Wojenne losy rezydencji Hochbergów”. Przygotowana została także wersja dla głuchoniemych. Aplikacja będzie dostępna także w językach angielskim, niemieckim i czeskim. Od 16 października 2016 do 10 lutego 2017 r. aplikację pobrało 2400 osób.

Od lipca 2012 r. organizowane jest fabularyzowane nocne zwiedzenie trwające ok. 90 minut. Turyści zwiedzają komnaty zamkowe i nieudostępniane w trakcie dziennego zwiedzania m.in. dawne piwnice oraz kuchnie Hochbergów.

Poza organizacją ruchu turystycznego, od 2005 r. prowadzona jest działalność naukowa i dydaktyczna, tzw. lekcje zamkowe dla dzieci i młodzieży, m.in. „Bańniowy Książ”.

2.2. Działalność muzealnicza zamku Książ

W salach zamku Książ turyści mogą zapoznać się zarówno ze stałymi, jak i czasowymi wystawami muzealnymi. Od lipca 2013 r. na I piętrze można zobaczyć autorską ekspozycję Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy „Filie KL Gross-Rosen”, przybliżającą historię obozu koncentracyjnego oraz jego 99 filii. Od 8 stycznia 2014 r. na III piętrze zamku znajduje się m.in. wystawa stała „Sekrety z zamkowej szuflady” ukazująca historię Książa i jego mieszkańców, a od 28 kwietnia 2016 r. wystawa

czasowa firmy zewnętrznej „Movie Heroes”, dodatkowo biletowana, prezentująca kostiumy z hollywoodzkich produkcji.

Od 11 lipca 2015 r. zbiory muzealne zostały wzbogacone eksponatami z Muzeum Narodowego we Wrocławiu: 38 obrazami oraz 2 rzeźbami, które zostały umiejscowione na traktach barokowym i środkowym, tworząc wystawę „Metamorfozy zamku Książ” [Lejman 2015]. W lipcu 2016 r. ekspozycja ta została wzbogacona o drugi co do wielkości obraz świecki na Dolnym Śląsku, „Alaryk w Rzymie”.

14 lutego 2017 r. w dawnych apartamentach księżnej Daisy została otwarta wystawa fotografii „Książ od kuchni” autorstwa Louisa Hardouina, nadwornego kucharza Hochbergów w latach 1909-1926. Wystawa została podzielona na trzy części: „Zamek, Ziemia, Zieleń, Zwierzęta”, „Hochbergowie i ich ród” oraz „Album rodzinny Hardouinów”. Dodatkowo zwiedzający mogą skorzystać z sześciu stanowisk stereoskopowych pozwalających na obejrzenie zdjęć w trójwymiarze.

2.3. Turystyka eventowa w zamku Książ

Na terenie zespołu parkowo-pałacowego mają miejsce różnorodne cykliczne wydarzenia kulturalne, w tym organizowany od 34 lat majowy Festiwal Kwiatów i Sztuki. Stowarzyszenie Florystów Polskich tworzy w zamkowych salach kwiatowe aranżacje, natomiast odwiedzającym zostaje ukazany szeroki wybór kwiatów, krzewów, ceramiki oraz produktów regionalnych.

Od 2004 r. w Książu organizowany jest Międzynarodowy Festiwal Kameralistyki Ensemble im. Księżnej Daisy. Ideą festiwalu jest promowanie kameralistyki, zarówno w odniesieniu do utworów muzycznych, jak i dzieł teatralnych.

Od 2013 r. realizowany jest autorski projekt Joanny Lamparskiej, Dolnośląski Festiwal Tajemnic. Wydarzenie popularnonaukowe skierowane do miłośników historii zostało podzielone na wystawy, projekcje i wykłady oraz inscenizacje historyczne.

2.4. Turystyka biznesowa w zamku Książ

14 grudnia 2012 r. został sfinalizowany projekt „Przebudowa i modernizacja III piętra na cele wystawiennicze i konferencyjne – Centrum Kongresowo-Kulturalne Zamek Książ”. Inwestycja została zrealizowana w ramach działania 6.3 „Turystyka biznesowa” w Priorytecie VI „Wykorzystanie i promocja potencjału turystycznego i kulturowego Dolnego Śląska” Regionalnego Programu Operacyjnego dla województwa dolnośląskiego. Całkowita wartość projektu wyniosła 13 430 673,57 zł, w tym dofinansowanie ze środków unijnych w kwocie 7 mln zł. Na zaplecze konferencyjne obiektu składa się 11 sal o łącznej powierzchni 450 m², w pełni wyposażonych w urządzenia multimedialne, które w sumie mogą pomieścić 400 osób [Zamek Książ... 2014].

2.5. Działalność hotelarska

W 2001 r. Spółka Zamek Książ w Wałbrzychu rozpoczęła działalność hotelarską. Trzygwiazdkowy hotel Książ, zlokalizowany w trzech oficynach zamkowych, dysponuje ponad 80 miejscami noclegowymi w 46 pokojach: 1-, 2-, 3-osobowych, suitach oraz apartamentach. Od stycznia 2014 r. goście hotelowi mają do dyspozycji pomieszczenia sportowo-rekreacyjne oraz pokój zabaw dla dzieci, zlokalizowane w baszcie budynku bramnego. Hotel oferuje turystom zakup m.in. voucherów podarunkowych oraz specjalnej oferty zarczynowej [Zamek Książ... 2014].

Ponadto na terenie kompleksu zamkowo-parkowego znajdują się dwa inne hotele, dzierżawiące od Spółki Zamek Książ w Wałbrzychu budynki podzamecza.

2.6. Palmiarnia w Lubiechowie i Stado Ogierów Książ jako przykłady turystyki przyrodniczej

Palmiarnia w Lubiechowie, datowana na lata 1908-1911, powstała z inicjatywy ostatniego przedstawiciela rodu Hochbergów na zamku Książ, Jana Henryka XV. Centralną część stanowi 15-metrowy budynek z metalu i szkła, w którym zasadzono palmy daktylowe, a całość otoczono jednokondygnacyjnymi oranżeriami. Na dachu palmiarni utworzono galerijkę widokową (obecnie kawiarnia). Wnętrze wyłożono tufem wulkanicznym sprowadzonym z Etny. Prócz palmiarni wzniesiono także cieplarnie, rosarium, ogrody w stylu japońskim oraz ogród owocowo-warzywny. Od 2012 r. palmiarnia jest częścią Spółki Zamek Książ w Wałbrzychu, a właścicielem jest gmina Wałbrzych, która przejęła obiekt od Agencji Rolnej Skarbu Państwa. Miłośnicy turystyki przyrodniczej mogą podziwiać ok. 250 gatunków roślin oraz jedyną w Polsce stałą wystawę bonsai. Bilet uprawniający do zwiedzania zarówno indywidualnego, jak i grupowego zamku obejmuje także zwiedzanie palmiarni [Zamek Książ... 2014].

W pobliżu zamku funkcjonuje Stado Ogierów Książ. Pierwotnie wzniesione w XVIII w. jako oficyny gospodarcze dla koni, w XIX w. zostało otoczone szkieletowymi zabudowaniami w kształcie czworoboków, natomiast na początku XX w. zaczęło pełnić funkcję stajni zamkowych. Zespół stadniny obejmuje 5 stajni, ujeżdżalnie oraz wozownie. W 1947 r. powstało Stado Ogierów Książ mające na celu odтворzenie ogierów typu śląskiego. Przy stadzie mieści się szkoła nauki jazdy konnej, a turyści mogą skorzystać m.in. z przejażdżek bryczkami [Leniartek 2015].

3. Tendencja zmian natężenia ruchu turystycznego w zamku Książ w latach 2001-2016

Na podstawie danych statystycznych zaprezentowanych w tabeli 1 można zaobserwować, iż w latach 2001-2016 zamek Książ odwiedziło łącznie 3 551 878 osób. Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, iż jest to liczba turystów bez gości hotelu

Tabela 1. Liczba zwiedzających Książ w latach 2001-2016

Rok	I*	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Razem	Zmiana
2001	2474	4263	2932	9 380	43 900	16 662	18 315	30 658	8 010	6 646	2 065	1 115	146 420	–
2002	1832	4374	2202	5 709	48 397	14 868	17 056	40 099	18 136	9 045	8 762	4 917	175 397	19,79%
2003	2370	3502	4135	5 175	41 491	19 977	23 247	39 506	27 754	8 445	3 875	1 926	181 403	3,42%
2004	1472	3680	2541	7 119	32 609	17 455	22 261	24 627	12 348	8 657	3 587	2 037	138 393	–23,71%
2005	2483	2521	2438	8 290	42 099	21 382	27 593	35 830	18 327	13 046	5 250	2 318	181 577	31,20%
2006	2118	2751	2710	17 352	42 925	19 318	34 225	33 494	20 806	14 836	4 241	3 271	198 047	9,07%
2007	3287	5025	4571	19 660	46 109	25 548	31 441	37 239	23 067	12 662	4 476	3 828	216 913	9,53%
2008	3498	8125	5478	14 965	68 483	26 694	36 633	45 030	21 200	13 740	7 593	3 282	254 721	17,43%
2009	3789	3879	4570	13 933	58 278	28 022	31 812	43 279	20 540	11 774	4 962	2 841	227 679	–10,62%
2010	2209	3459	3475	9 352	49 762	24 789	29 311	38 275	15 846	11 794	7 192	1 485	196 949	–13,50%
2011	2897	4853	4256	15 006	38 554	25 752	33 868	40 074	21 586	13 384	7 132	3 184	210 546	6,90%
2012	3850	3027	5933	21 891	44 227	24 006	31 893	37 624	22 852	11 395	4 416	3 878	214 992	2,11%
2013	3512	3795	3336	12 209	56 722	27 106	34 971	49 766	23 035	17 218	7 851	5 358	244 879	13,90%
2014	5125	7726	7092	15 528	56 207	33 958	38 247	53 092	23 466	19 056	8 582	3 803	271 882	11,03%
2015	4763	5439	5579	16 042	55 294	32 831	39 896	54 807	32 764	21 021	10 435	8 611	287 482	5,74%
2016	8057	13171	8408	30 668	73 184	40 054	62 750	81 919	39 693	27 670	11 638	7 386	404 598	40,74%

* Miesiące od stycznia do grudnia; ** przyrost procentowy łącznej liczby turystów w stosunku do roku poprzedniego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk udostępnionych przez Spółkę Zamek Książ w Wałbrzychu.

Książ, którzy powyżej jednego noclegu mają możliwość zwiedzania indywidualnego zamku w cenie pokoju. Najmniejszą liczbę turystów odnotowano w 2004 r. – 138 393 osoby, był to spadek w stosunku do roku poprzedniego o 23,71%. Najwięcej turystów zanotowano w 2016 r. – 404 598 osób, był to wzrost w stosunku do roku 2015 o 40,74%. Wpływ na tak wysoką liczbę odwiedzających miały m.in. załamanie sektora turystycznego na rynkach arabskich związane z atakami terrorystycznymi oraz nagłośnienie w sierpniu 2015 r. rzekomego odnalezienia miejsca ukrycia na 65. kilometrze linii kolejowej Wrocław–Wałbrzych pancernego pociągu z okresu II wojny światowej. Informacja ta przyciągnęła do Wałbrzycha nie tylko media ogólnopolskie, ale również zagraniczne, m.in. prasę brytyjską „The Telegraph” i „The Guardian”, telewizję BBC i Sky news, niemiecki „Die Welt” oraz amerykańskie telewizje informacyjne CNN i Fox News [Rosicka 2016]. Zarząd Spółki, zachęcony wzrostem ruchu turystycznego, zamierza w 2017 r. udostępnić zwiedzającym całość podziemi wydrążonych pod obiektem. Podziemna trasa turystyczna ma zostać utworzona we współpracy Książa z Państwową Akademią Nauk oraz Muzeum Gross-Rosen z Rogoźnicy. W 2005 r. odnotowano znaczny wzrost w stosunku do 2004 r. – o 31,2%, co może być wynikiem włączenia do trasy zwiedzania podziemnego tunelu z okresu II wojny światowej.

Od 2011 r. liczba zwiedzających obiekt cały czas wzrasta. Przyczyn owego wzrostu można upatrywać w intensywnej promocji obiektu w mediach ogólnopolskich, na krajowych oraz zagranicznych targach turystycznych (głównie w ramach przynależności do Dolnośląskiej Organizacji Turystycznej i tym samym do Europejskiego Szlaku Zamków i Pałaców), a także w sukcesywnym restaurowaniu komnat zamkowych i poszerzaniu ekspozycji muzealnych.

Okres zwiedzania Książa można podzielić na trzy sezony: niski (styczeń, luty, marzec, listopad i grudzień), średni (kwiecień, wrzesień i październik) oraz wysoki (maj, czerwiec, lipiec, sierpień). W lutym liczba turystów nieco wzrasta, co jest spowodowane przyjazdami w czasie ferii zimowych. Liczba odwiedzających we wczesnojesiennym okresie, wzrastająca od 2011 r., wynika przeważnie z przyjazdów zorganizowanych grup szkolnych. Duża liczba zwiedzających w maju wynika z cyklicznej organizacji Festiwalu Kwiatów i Sztuki, przyciągającego do Książa miłośników florystyki. Wyraźny szczyt sezonu występuje w sierpniu, kiedy rośnie liczba wyjazdów w góry (w lipcu turyści chętniej wyjeżdżają nad wodę), a od 2013 r. organizowany jest Dolnośląski Festiwal Tajemnic.

4. Zakończenie

Analizując istniejącą ofertę turystyczną zamku Książ, można stwierdzić, iż:

1. Powołana w 1991 r. Spółka koncentruje swoją ofertę przede wszystkim na turystyce kultury wysokiej, tj. dziedzictwa kulturowego, muzealnej oraz eventowej.

2. Zamek kieruje ofertę ku szerokiemu spektrum turystów, poprzez propozycje różnych sposobów zwiedzania (od tras ogólnych, przez fabularyzowane nocne zwiedzanie, po lekcje edukacyjne dla uczniów).

3. Aplikacja WOW Poland, w której zastosowane zostały beacons (małe nadajniki sygnału radiowego mogące komunikować się ze smartfonami), rewolucjonizujące obecnie rynek turystyczny, została wykorzystana przez zamek Książ jako pierwszy w Polsce.

4. Wystawa „Książ od kuchni” uczyniła Książ najbogatszym w dokumentację fotograficzną zamkiem w Polsce, a zarazem przyciągnie, w ramach turystyki biograficznej, miłośników życia księżnej Daisy von Pless.

5. Kolejną rozwijającą się formą ruchu turystycznego jest turystyka przyrodnicza, zarówno w odniesieniu do 14 tarasów zamkowych, jak i palmiarni.

6. Można domniemywać, iż przez stałe wzbogacanie eksponatów muzealnych oraz otwarcie w 2017 r. podziemnej trasy turystycznej nastąpi wzrost ruchu turystycznego, w tym wzrost liczby zwiedzających zaabsorbowanych turystyką militarną.

7. Jednym z głównych segmentów działalności są również usługi hotelarskie, do których Spółka dostosowuje dodatkowe moduły, m.in. vouchery pobytowe.

8. Od 2012 r. zarządcy Książa skupiają się także na rozwoju turystyki biznesowej poprzez stworzenie i rozwój nowoczesnego centrum kongresowego.

Literatura

- Będkowska-Karmelita A., 2004, *Zamek Książ i okolice*, Alkazar, Opole.
- Kajzer L., Kołodziejski S., Salm J., 2007, *Leksykon zamków w Polsce*, Arkady, Warszawa.
- Klimek S., 2001, *Zamek Książ: architektura i historia*, VIA-Nowa, Wrocław.
- Kruszyński P., 2008, *Wojenne tajemnice zamku Książ*, Wydawnictwo Rotoryf, Świdnica.
- Lejman B., 2015, *Metamorfozy zamku Książ*, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław.
- Leniartek M.K., 2015, *Architektura dla kultury w krajobrazie Wałbrzycha*, [w:] Bielawska S. (red.), *Nowa Kronika Wałbrzyska*, t. III, Fundacja Museion, Wałbrzych.
- Łuczyński R.M., 1993, *Zamki sudeckie*, Dział Wydawnictw Centralnego Ośrodka Informacji Turystycznej, Jelenia Góra.
- Łuczyński R.M., 1997, *Zamki i pałace Dolnego Śląska, Sudety i Przedgórze Sudeckie*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Łuczyński R.M., 2010, *Losy rezydencji dolnośląskich w latach 1945-1991*, ATUT, Wrocław.
- Rosicka B., 2016, *Wpływ nagłośnienia poszukiwań „złotego pociągu” na ruch turystyczny w Wałbrzychu i okolicach*, [w:] Włodarczyk B. (red.), *Człowiek w turystyce. Role, potrzeby zachowania. Warsztaty z geografii turystyki*, t. VII, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zamek Książ w Wałbrzychu Sp. z o.o., 2014, *Księga jakości systemu zarządzania jakością wg normy PN-EN ISO 9001:2009*, Wałbrzych.